

## Yerel Yönetimlerde Çevre Korumanın Bir Aracı Olarak Çevre Eğitimi<sup>1</sup>

### Environmental Education As A Tool For Environmental Protection in Local Governments

Abdullah Karataş<sup>2</sup>

Öz

Her geçen gün artan çevre sorunları tüm canlıların geleceğini tehdit eden boyutlara ulaşmaktadır. İklim değişiklikleriyle beraber gelen çevresel felaketler, artan kuraklık ve kirlilik bu durumu en iyi şekilde gözler önüne sermektedir. İnsanların doğayı hiç bitmek tükenmek bilmeyen bir kaynak olarak görerek onu amaçlarına ulaşmak için bir araç konumuna indirgemeleri ve kendilerini doğanın bir parçası olarak değil de onun üstünde görmelerinin çevre sorunlarının arkasında yatan gerçek nedenler olduğu söylenebilir. Doğa insan ilişkileri kar-çıkâr ilişkilerine değil de doğa-insan uyum ve birlikteliğine odaklanmalıdır. Gelecek nesillerin daha güvenli ve sağlıklı yaşamlara ulaşma şansları ellerinden alınmadan böyle bir uyum ve birlikteliğin toplumda bir an önce tesis edilmesi gerekmektedir. Çevreyi koruma ve geliştirme konusunda insanların bilinçlendirilmeleri, yapılacak çabalar adına büyük önem taşımaktadır. Bu konuda yerel yönetimlere büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Çevre sorunlarının çözümünde etkili kurumlar olarak yerel yönetimlerin, yerel düzeyde halkın temiz ve daha yaşanabilir bir çevrede yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak gibi çok önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır. İşte bu sorumluluklarında yerel yönetimlere çevre eğitimi rehberlik edebilecektir. Çevre eğitimiyle bilinçlendirilen toplum bireyleri, yaşadıkları çevreye saygı duymayı onu korumayı bir görev olarak kabul edebilecek, gelecek nesillere karşı sorumluluk duyabileceklerdir. Çevre korumada caydırıcı cezalar ve sıkı yasalar her ne kadar etkili olsalar da insanların çevreye karşı bakış açıları değiştirilmedikçe istenen sonuçlara ulaşılması kolay olmayacaktır. Eğitim ile insan davranışlarının istendik yönde değiştirilmesi mümkün olduğu düşünülürse, çevre eğitiminin çevre korumadaki önem ve ayrıcalığı da ön plana çıkabilecektir. Teorik olarak yürütülen bu çalışmada, yerel yönetimlerde çevre korumanın bir aracı olarak çevre eğitiminin önemi vurgulanacaktır.

**Anahtar Sözcükler:** Yerel Yönetimler, Çevre Sorunları, Çevre Eğitimi

#### Abstract

Increasing environmental problems have threatened the future of all living things every passing day. Environmental disasters those come with climate change, increasing drought and pollution reveal this situation in the best way. People see nature as a never-ending source and a tool to achieve their goals. They believe that they are superior to nature. This is the real reason behind environmental problems. Nature-human relations should be based on harmony and unity not on profit and interest. For future generations such a harmony and unity in the community must be established as soon as possible. In this respect, raising environmental awareness of people is of great importance. Local governments have great tasks and responsibilities on this subject. As effective institutions in solving environmental problems local governments should ensure cleaner and more livable environment for the local people. With their responsibility, environmental education will be able to guide to local governments. Community members, given awareness through environmental education, will be able to accept as a duty to respect and protect the environment so they will be able to have responsibility towards future generations. if you don't change the people's point of view against environmental values, it will not be easy to achieve the desired results despite the dissuasive penalties and strict environmental protection laws. However changing human behavior in desired way is possible through education. Here, importance of environmental education occurs for the protection of environment. In this theoretical study, the importance of environmental education as a tool for environmental protection in local governments will be highlighted.

**Keywords:** Local Governments, Environmental Problems, Environmental Education

<sup>1</sup> 11-13 Eylül 2014 tarihleri arasında Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi'nde düzenlenen V. Eğitim Yönetimi Forumu'nda poster bildiri olarak sunulan çalışmanın geliştirilmiş halidir.

<sup>2</sup> Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Niğde, abdullahkaratas3@gmail.com

## Giriş

Güvenli, dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı tüm toplum bireyleri için vazgeçilmez niteliktedir. Ancak kirlilik, doğal yaşam alanlarının yok olması ve çarpık kentleşme gibi önemli ve kalıcı çevre sorunları tüm toplum bireyleri ile birlikte gelecek nesilleri de tehdit eden boyutlara ulaşmaktadır. Bu bağlamda il, belediye ve köy halkının çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere var olan yerel yönetimlere çok büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Çevresel iyileşme sürecinde, çevre üzerinde doğrudan veya dolaylı etkisi olan bireysel davranışların yönetilmesinde, yerel yönetimlerin önemi göze çarpmaktadır (Şengül, 2002, s. 25). Yerel yönetimlerin temel varlık nedenleri, insan yaşamı ve insan yaşamının kalitesinin iyileştirilmesiyle ilgili olup, yerel yönetimler dışarıda bırakılarak çevrenin korunması ve geliştirilmesinin mümkün olacağı söylenemez (Kocalar, 2014, s. 348), çünkü yerel yönetimler çevrenin düzeni, temizliği, korunması ve geliştirilmesinden sorumlu kuruluşlar olarak çevre sorunlarının çözümünde kilit noktada bulunmaktadırlar.

Çevre sorunlarına köklü çözümler üretilebilmesi için öncelikle bu sorunlara neden olan insanların bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Caydırıcı cezalar, sıkı denetimler ve yasalar pek çok sorunun çözümüne ışık tutsa da insanların çevreye karşı bakış açıları değiştirilmedikçe pek de istenilen sonuçlara ulaşılamamaktadır. Bu noktada, eğitimin anahtar kavram olduğu söylenebilir. Eğitim ile insanların bakış açıları ve davranışlarının değiştirilebilmesi mümkündür. Eğitim insanları belli amaçlara göre yetiştirme sürecidir (Fidan, 1985, s. 4). Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme süreci olarak da tanımlanabilir (Ertürk, 1972, s. 12). Eğitimin bir kavram olarak tanımlarında da vurgulanmış olduğu üzere eğitimin insanların davranışlarını değiştirebilecek çok önemli bir araç konumunda olduğu söylenebilir. Bu noktadan hareketle insan-çevre ilişkisinde, insanların en çok eğitime ihtiyacının olduğu söylenebilir.

Yerel yöneticilerin bir seferberlik niteliğinde yapılacak eğitim faaliyetlerine destek vermeleri, halkı çevrenin korunması ve geliştirilmesinin gerekliliği konusunda bilgilendirip bilinçlendirmeleri, eğitici sunum, seminer, forumlar düzenleyerek farkındalığı artırmaları, tüm seviyedeki okullar, kamu kurum ve kuruluşları ile irtibata geçerek bu tür eğitimi bir başka ifade ile çevre eğitimi yaygınlaştırmaları, çevrenin korunarak gelecek nesillere bırakılması adına büyük önem taşımaktadır. Yerel yöneticiler çevre eğitimi konusunda uzman kadroyu oluşturmak için üniversiteler, Milli Eğitim Müdürlüğü, sivil toplum kuruluşları ya da diğer kuruluşlardan yardım ve destek alabilir, çevre eğitiminin sürekliliğini sağlayabilirler.

### ***Kavram Olarak Çevre ve Çevre Eğitimi***

Tüm canlılar yaşamak için çevrelerine muhtaçtırlar. Solunum, beslenme, barınma gibi hayati ihtiyaçlarını çevrelerinden sağlayan tüm canlılar, çevrelerine uyum sağlayarak sürdürülebilirliklerini korumaktadırlar. Bu bağlamda canlıların çevrelerinden bağımsız varlıklar olarak düşünülmesi imkansızdır.

Canlıların yaşamlarında çok önemli bir yere sahip olan çevre kısaca canlı ve cansız varlıkların bir arada buldukları birbirini etkiledikleri ve birbirinden etkilendikleri ortamı olarak tanımlanabilir (MEGEP, 2006, s. 4). Bir başka yönden çevre, canlıların yaşamı üzerinde etkili olan faktörler bütünlüğü olarak da ifade edilebilir (Türk, 1998, s. 3). Çevre kelimesinin İngilizce karşılığı olan “environment” kelimesi Fransızca etrafında anlamına gelen “environ” kelimesinden türemiştir. Etimolojistlere göre İngilizcedeki anlamıyla çevre, insan veya bir organizma etrafındaki her şey veya koşulların tümü olarak ifade edilmektedir (Young, 2011, s. 557). Çevre insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları fiziksel, biyolojik, toplumsal, ekonomik ve kültürel ortamdır (Çevre Kanunu, 1983). Çevre kavramı, insanın diğer insanlarla karşılıklı ilişkilerini, insanların bu ilişkiler sürecinde birbirlerini etkilemesini, insanın kendi dışında kalan tüm canlı varlıklarla, yani bitki ve hayvan türleriyle olan karşılıklı ilişkilerini ve etkileşimini, insanın canlılar dünyası dışında kalan ama canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamdaki

tüm cansızlarla, yani hava, su, toprak, yer altı zenginlikleri ve iklimle olan karşılıklı ilişkilerini ve bu ilişkiler çerçevesinde etkileşimini anlatmaktadır (Keleş, Hamamcı ve Çoban, 2009, s. 52).

Çevre, fiziksel ve toplumsal çevre olarak ikiye ayrılabilir. Fiziksel çevre, insanın içinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortamı olup, doğal ve yapay çevre olarak ele alınabilir. Doğal çevre, insanın oluşumuna katkıda bulunmadığı, hazır bulunduğu çevredir ve aslında insan da bu doğal çevrenin bir parçasıdır. Doğal çevre bileşenleri canlı ve cansız olmak üzere iki grupta toplanabilir. İnsan, bitki ve hayvan toplulukları canlı öğeleri oluşturmaktadırlar. Canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan hava, su, toprak ile yer kabuğunu oluşturan katmanlar, yeraltı kaynakları ise doğal çevrenin cansız öğeleridir. Yapay çevre, insanın bilgi ve kültür birikimine dayanarak, doğal çevresinde bulmuş olduğu yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kullanarak yarattığı çevre olarak tanımlanabilir. Bir fiziksel çevre içinde bulunan insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemleri gereği yarattıkları ilişkilerin tümü ise toplumsal çevreyi oluşturmaktadır (Mutlu, 2008). İnsanların ne yazık ki çoğunun, toplumsal çevre içindeki ilişkileri çerçevesinde, fiziksel çevrelerini koruyup geliştirmek yerine sürekli tüketime odaklanarak yok etme yolunu seçtikleri söylenebilir. Çevre kirliliği ve küresel çevre sorunlarının, insanların çevreye karşı bilinçsizce davranışları ile direk bağlantısı bulunmaktadır. Ancak doğanın da bir taşıma kapasitesi vardır ve artık tükenme noktasına gelmektedir. Eriyen buzullar, değişen iklimler ve tükenen türler bunun en önemli göstergeleri arasında sıralanabilir. İnsanların hiç tükenmeyecek bir kaynak olarak gördükleri doğayla uyumlu bir birlikteliği yakalamaları ve gelecek nesilleri de düşünerek daha bilinçli davranışları gerekmektedir.

Genellikle çevre sorunlarının çözümünde eğitimin başta gelen bir çözüm yolu olduğu konusunda giderek yaygınlaşan bir görüş birliği gelişmektedir. Kuşkusuz, çevre sorunları, insanın doğal, yapay çevresini yeniden kavramasını, onu korumasını, yok etmeden kullanmasını gerektirmektedir. Aslında çevre sorunları, insanın çevresini kar dürtüsüyle alabildiğine sömürmesinden, bireysel çıkarlarını toplumun ortak çıkarlarından daha üstün tutmasından kaynaklanmaktadır (Geray, 1997, s. 323-324). Ancak insanların bu bencil davranışları sonucu, çevre sorunları bugün küresel anlamda etkilerini göstermekte ve tüm canlıların geleceğini tehdit eden boyutlara ulaşmaktadır. Bir anlamda insanlar kendi bindikleri dalı kesmektedirler. İnsanların doğayla giriştikleri bu sonu olmayan üstünlük mücadelelerini bir yana bırakarak, onunla uyumlu birlikteliği bir an önce yakalamaları gerekmektedir. Bunun için öncelikle eğitimle bilinçlenmeye ihtiyaçlarının olduğu söylenebilir. İşte çevre eğitimi ile böyle bir eğitim anlayışı sağlanabilecek, insanların çevreye karşı bakış açıları olumlu yönde değiştirilebilecektir.

Çevre eğitimi kısaca bireylerin, içinde yaşadıkları çevre hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeylerini yükseltmek için girişilen eğitim çabaları olarak tanımlanabilir (Gülay ve Önder, 2011, s. 47). Bir başka yönden çevre eğitimi toplumun her kesiminde yer alan insanların çevre bilincinin geliştirilmesi, çevreye duyarlı, olumlu ve kalıcı davranış değişikliklerine gidilmesi, doğal, tarihi, sosyokültürel değerlerin korunması, çevresel konulara aktif olarak katılımı ve sorunların çözümünde yer alabilmesi olarak da ifade edilebilir (Türkiye Çevre Atlası, 2004, s. 452). Çevre eğitiminin amacı, dünyanın karşı karşıya bulunduğu sorunlardan haberdar, bu sorunların nasıl çözülebileceğini bilen ve buna gönüllü olan vatandaşlar yetiştirmektir (Alım, 2006, s. 604). Çevre eğitimiyle her şeyden önce toplumda var olan çevre duyarlılığının artması beklenmektedir (Gülay ve Önder, 2011, s. 47). 1982 Anayasasının 56. maddesinde “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir” denilmektedir. Anayasa ve ona paralel olarak çıkartılmış olan 2872 Sayılı Çevre Kanunu da, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için hem devlete hem bireylere aktif olarak katılmaları gereken bir görev vererek, çevre hakkını bir çok gelişmiş ülkede kabul edilen çağdaş bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu nedenle çevreyle ilgili olarak, tüm bireylerin hak ve görevleri bakımından çok büyük önemi olan çevre bilincinin ve duyarlılığının geliştirilmesi için, çevre eğitiminin çok ciddi bir şekilde ele alınıp uygulanması gerekmektedir. (Türkiye Çevre Atlası, 2004, s. 452). Gelecek nesillerin güvenilir bir çevrede yaşama hakları ellerinden alınmadan, toplumun çevre eğitimi ile bilinçlendirilmesi, sağlıklı ve dengeli bir çevre şartlarına sahip olma açısından büyük yararlar sağlayabilecektir.

### *Çevre Eğitiminin Çevre Bilincine Etkisi*

Doğal kaynakların kendi kendini yenileyen ve sınırsız niteliklere sahip olduğu görüşünün ardından ortaya çıkan çevresel problemler ve bu problemlerin canlı yaşamı üzerindeki olumsuz etkilerinin, dünya genelinde çevre farkındalığının oluşmasına neden olduğu söylenebilir. Daha sonra çevre kirliliğini önlemeye yönelik önemli adımlar atılmaya başlanmış, dikkat çekici toplantılar tertip edilmiş ve devletleri bağlayıcı önemli kararlar alınmıştır (Toprak, 2006, s. 161). Ancak çevre sorunu olarak değerlendirilen olgular hem birer sonuç, hem de dinamik birer süreçtir. Zamana, yere ve coğrafyaya göre farklılık gösterebilen sorunların etkinlik düzeylerinin doğru saptanabilmesi için öncelikle nedenlerinin ortaya konulması gerekmektedir (Mutlu, 2002, s. 36). Bu nedenlerde, insan faktörünün çok önemli bir rolü olduğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Doğanın hiç bitmeyecek bir kaynak olarak görülmesi ve sorumsuzca tüketilmesi çevresel felaketlerin temelini oluşturmaktadır. Ancak bu felaketler karşısında artık insanlar da çaresiz kalmaktadırlar. Böyle bir kaos karşısında, toplumun her şeyden çok bilinçlenmeye ihtiyacının olduğu açıktır. Çevre bilinci ile yaşadıkları çevrelere ve doğaya karşı saygı ve sevgiyi temel alan toplum bireyleri, çevre adına daha güvenli yarınların teminatı olabileceklerdir.

Çevre bilinci kısaca bir insanın çevresiyle ilişkisinin kendi varlığı bakımından öneminin farkına varması şeklinde ifade edilebilir (TÜBA, 2002, s. 29). Birçok bilim adamının vurguladığı gibi çevre bilinciyle; çevre bilgisi, çevreye olan tutum ve çevreye yararlı davranışlar amaçlanmaktadır. Bunlar kısaca şöyle açıklanabilir (Erten, 2004, s. 4-5):

**Çevre Bilgisi:** Çevreye ait sorunlar, bu sorunlara aranan çözüm yolları, ekolojik alandaki gelişmeler ve doğa hakkındaki tüm bilgilerdir.

**Çevreye Yönelik Tutumlar:** Çevre sorunlarından kaynaklanan korkular, kızgınlıklar, huzursuzluklar, değer yargıları ve çevre sorunlarının çözümüne hazır bulunuşluk gibi kişilerin çevreye yönelik davranışlara gösterdikleri olumlu veya olumsuz tavır ve düşüncelerin hepsidir.

**Çevreye Yararlı Davranışlar:** Çevrenin korunması için gösterilen gerçek davranışlardır. Bu tür davranışlar literatürde, çevre dostu veya çevreye yararlı davranışlar olarak yer almaktadır.

Çevre bilinci bireyin; toplumsal, tarihsel, doğal çevresini kavrayarak bilinçli bir duyarlılık edinmesini; çevreyle ilgili karşılaşılan sorunların çözümünde sivil toplum örgütleri yoluyla kararlara katılmasını, haklarını savunmasını, tepkisini göstermek için girişimlerde bulunmasını; çevreyi yok etmeden kullanma gereğini kavramasını; doğal yaşamın ve doğal kaynakların insan yaşamı için önemini ve vazgeçilmezliğini kavramasını; tarihsel, toplumsal, doğal çevresinde gerçekleşen olaylarla ilgilenmesi ve bu olayları izlemesini; bütün tüketim etkinliklerinde, tasarrufu ön planda tutmasını gerektirmektedir (Öztek, 2006, s. 210). Çevre sorunlarına kalıcı çözümler üretebilmek için öncelikle bu sorunlara neden olan insanların bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Çevre sorunlarına çok çeşitli çözüm yolları önerilse de bunlar içinde sorunların kaynağında, ortaya çıkmadan önlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun için de en önemli faktörün eğitim olduğu bir çok çevrelerce kabul edilmektedir (Şimşekli, 2004, s. 83). İşte bu noktada, toplumun çevre bilincini artırabilecek en önemli araçlardan birisinin çevre eğitimi olduğu söylenebilir (ERMD, 2011). Toplumun tüm kesimlerini çevre konusunda bilinçlendirmek, olumlu ve kalıcı davranış değişiklikleri kazandırmak ve aktif katılımı gerçekleştirmek gibi temel bir hedefi olan çevre eğitiminin, bu hedefine ulaşabilmesi için öngörülen bazı çözüm önerileri aşağıda sıralanmaktadır (Demirkaya, 2006, s. 220-221):

1- Çevre bilincinin kazandırılmasında en önemli etken olarak görülen çevre eğitimi, toplumun tüm üyelerine ulaştırılmalı, her yaş grubu ve meslek çalışanı çevre eğitimi konusunda bilgilendirilmelidir.

2- Okulöncesinden başlayarak öğrencilere uygulamalı çevre eğitimi verilmeli, çocuklara çevreyi tanıtıcı, doğayı sevdireci mesajlarla birlikte çevre sorunları sonucu ortaya çıkan felaketler düzeylerine uygun bir şekilde anlatılmalıdır.

- 3- İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında öğretim programlarında çevre eğitimi dersi zorunlu ders olarak okutulmalıdır.
- 4- Yükseköğretim kurumlarında çevre mühendisliğinin dışında sosyal bilimler, iktisat, hukuk, jeoloji, tıp gibi bilim dalları içerisinde de çevre konularına yer ve önem verilmelidir.
- 5- Kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan personele hizmet içi eğitim kursları yoluyla çevre bilinç ve duyarlılığı kazandırılmalıdır.
- 6- Kitle iletişim araçları vasıtasıyla çevre eğitimi yaygınlaştırılmalıdır. Özellikle çocuk programları ve çizgi filmlerde çocuklara doğayı ve doğal yaşamı sevdireci temalar işlenmelidir.
- 7- Çevre korumasında çevre dostu malların üretim ve tüketimi özendirilmeli, toplum bazında buna yönelik çalışmalar yürütülmelidir.
- 8- Sınıflarda çevre öğrenme merkezleri, çevre köşeleri veya doğa ve bilim köşeleri oluşturulmalıdır.
- 9- Çevre eğitimi etkinliklerine öğrencilerle birlikte aileleri de dahil edilmelidir.
- 10- Üniversitelerin lisansüstü programlarında yapılacak çalışmaların projeler halinde ulusal ve uluslararası kuruluşlara götürülerek destek sağlanması gerekmektedir. Özellikle UNESCO, UNEP, Avrupa Birliği Araştırma Fonları çerçevesinde yürütülen büyük çaplı araştırmalarda ülke bazında, çalışma grupları olarak yer alınmasına çaba gösterilmelidir (Demirkaya, 2006, s. 220-221).

Toplumu çevre konusunda bilinçlendirme konusunda yukarıda yapılabilecek etkinliklerin tümü, yerel yönetimler tarafından desteklenip yürütülebilir ve yaygınlaştırılabilir. Yerel yönetimler, bir yerleşim yerindeki çevre sorunlarının çözümü konusunda yetkin kuruluşlar olarak çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Bu görevler arasında halkın eğitimi ve bilinçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

### ***Yerel Yönetimler İçin Çevre Eğitiminin Önemi***

Yerel yönetim, yerel topluluk üyelerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik, sosyal ve kültürel zenginliğine ve refahına ilişkin yerel hizmetleri görmek üzere kurulan; bu hizmetleri, genel yetki ile, kendi sorumluluğu altında ve yerel topluluğun yararları doğrultusunda yerine getiren; hiçbir ayırım gözetmeden insanı yerel demokrasinin temeli kabul eden; işleyişinde açıklığı, şeffaflığı insan haklarını, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini yaşama geçiren, yetkilerin yerel topluluğa en yakın yönetim birimince kullanıldığı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özerk ve demokratik bir yönetimdir (Yıldırım, 1993, s. 103). Yerel yönetimler il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, yine kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisidir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası). Bir başka yönden yerel yönetimler; merkezi yönetimin dışında, yerel bir topluluğun ortak gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulan, karar organlarını doğrudan halkın seçtiği, demokratik ve özerk bir yönetim kademesi, bir kamusal örgütlenme olarak da tanımlanabilir (Bozkurt, Ergun ve Sezen, 1998, s. 258). Yerel yönetimlerin ülke kalkınmasında önemli görev ve sorumlulukları vardır. Artık günümüzde merkezden yönetim gibi katı bir anlayış yerine, yerinden yönetim ilkesine ve katılımlı yönetime büyük önem verilmektedir. Yerinden yönetimde halkın dilek ve istekleri daha isabetli değerlendirilmekte, çabuk ve etkili kararlar alma olanağı sağlanmaktadır. Çevre ve sağlık gibi insan yaşamı ile yakından ilgili sorunların çözülmesinde yerel yönetimler birinci derecede sorumluluk taşımaktadırlar (Tortop, 2002, s. 7). Bununla birlikte insanların günlük yaşamı ile ilgili ihtiyaçlarının çoğu, yerel yönetimlerin hizmet alanı kapsamına girmektedir. Bu nedenle, yaşam ortamı ve koşullarının insana yakışır bir düzeye getirilmesi, korunması ve bireyin yaşam kalitesinin yükseltilmesi yerel yönetimlerin sorumluluk alanına dahil edilmektedir. Çevre yönetiminin önleyici, onarımcı ve geliştirici politikalarının etkinliği de, yerel yönetimlerin çevre yönetiminde doğrudan

görev ve sorumluluk almasına bağlı olmaktadır (Geray, 1998, s. 58-59). Çevre yönetimine halk katılımı, yani bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları, kendi yaşamlarını biçimlendirecek bu süreci yönlendirmeleri anlamına gelmektedir. Bireylerin kendi iş ve yaşam çevrelerinde çevreyi gözetmeleri, çevreyi korumaya yönelik önlemler almaları, çevreyi koruma ve iyileştirme adına faaliyetler yürütmeleri de çevre yönetimine katılımın kapsamına girmektedir. Katılımın, çevre hukukunda bir ilke olarak benimsenmesinin yanında bir hak olarak düzenlendiği söylenebilir. Çevreden yararlanmak bir hak olduğu kadar onu korumak da yine o çevreyi kullananların sorumluluğunda bulunmaktadır (Üste, 2005, s. 57).

Merkezi yönetim ile halk arasında bir köprü vazifesi gören ve çevre sorunlarının çözümünde kilit noktada bulunan yerel yönetimlerin, halkı çevre konusunda bilinçlendirerek çevreyi koruyup geliştirme yönünde davranışlar göstermeye yönlendirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin eğitim ile ilgili belediyeler kanunu ile sabit olan yükümlülükleri zaten mevcuttur. Yerel yönetim birimi olarak belediyeler gerektiğinde sağlık, eğitim ve kültür hizmetleri için bina ve tesisler yapmak; kamu kurum ve kuruluşlarına ait bu hizmetlerle ilgili bina ve tesislerin her türlü bakımını, onarımını yapmak ve gerekli malzeme desteğini sağlamak; spor, dinlenme ve eğlence yerleri ile parkları yapmak; yaşlılar, özürülüler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik sosyal ve kültürel hizmetler sunmak; mesleki eğitim ve beceri kursları açmak; sağlık, eğitim, kültür tesis ve binalarının yapım, bakım ve onarımı ile kültür ve tabiat varlıkları ve tarihî dokuyu korumak; kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin geliştirilmesine ilişkin hizmetler yapmak ile yükümlüdürler (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004). Ayrıca ilgili çevre kanuna göre; çevrenin korunması ve kamuoyunda çevre bilincinin geliştirilmesi amacıyla, okul öncesi eğitimden başlanarak Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında çevre ile ilgili konulara yer verilmesi; yaygın eğitime yönelik olarak da, radyo ve televizyon programlarında çevrenin önemine ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik programlara yer verilmesi esastır (Çevre Kanunu, 1983). Görüldüğü üzere, gerek Büyükşehir Belediyesi Kanunu gerekse Çevre Kanunu kapsamında çevre bilincinin artırılması bağlamında eğitim çabaları büyük önem taşımaktadır. Gerçekten de halk çevre konusunda bilinç kazanmaz ise bu konuda yapılan tüm çabalar sonuçsuz kalacaktır. Böyle bir bilinç kazandırmada ise çevre eğitiminin çok önemli bir araç konumunda olduğu söylenebilir. Çevre eğitiminin bu noktada neden gerekli olduğu ise şöyle sıralanabilir (Geray, 1997, s. 325-329):

**1-** Bireylerin sağlıklı, yeterli, güzel bir çevrede yaşama hakkı çoğu anayasalarda, uluslararası demec ve sözleşmelerde yer almaktadır. Bireylerin bu haklarına sahip çıkmaları için bu konuda bilgilencmeleri gerekmektedir.

**2-** 1982 Anayasası'nın 56. maddesine göre herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamak hakkına sahip olduğu ve çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak, çevre kirlenmesini önlemenin devletin ve yurttaşın görevi olduğu belirtilmektedir. Anayasa, çevre hakkının gerçekleşmesini yalnızca devlete görev olarak vermemekte, yurttaşlara da bu konuda görev ve sorumluluk yüklemektedir. Burada çevre hakkının, yurttaşların dayanışmasına dayalı olan yeni kuşak insan hakları kavramına uygun bir düzenleme olduğu görülmektedir. O halde, yurttaşların bu haklarını savunacak, gereklerini, sorumluluklarını yerine getirecek bilinç düzeyine gelmesinin eğitimin konusu olduğu söylenebilir. Çevresiyle ilgili her konuda bilgilencmek, aydınlanmak, yasal, yönetsel girişimlerde bulunmak herkesin en doğal hakkı olup, yurttaşların bu haklarını kullanmalarına eğitimin yardımcı olması beklenmektedir.

**3-** Çevre eğitimi, pek çok ülkede çevreyi korumak, geliştirmek için uygulamaya geçtikleri, yeşil alan ya da çevre planı olarak adlandırılan tasarıların en önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Kanada'nın uygulamaya geçtiği Beş Yıllık Çevre Planı'nda halkı ve kamuoyunu bilgilendirme konusunda neler yapılacağını içeren bölüm yanında, yurttaşların çevreyle ilgili kararlara katılımını amaçlayan çevresel yurttaşlık kavramının geliştirilerek, bu amaçla yapılacak işlerin belirlenmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.

4- Doğrudan ve temsili demokrasi kavramlarının, çağımızda artık yerini çoğulcu, katılımcı demokrasi kavramlarına bıraktığı söylenebilir. Çevre sorunlarının çözümü de çoğulculuk çerçevesinde katılım yoluyla gerçekleştirilebilir.

5- Toplumun her kesimi için yaşamsal önem taşıyan, insanlık ve dünyanın geleceğini giderek artan bir hızla tehlikeye sokan çevre sorunlarının çözümünde, doğanın savurganca, gelişigüzel sömürülmesinin altında yatan gerçeklerin olduğu gibi saptamasında yarar bulunmaktadır. Bu da toplumdaki çıkar çelişkilerinin, bireyciliğin, kâr dürtüsünün, ekonomik, toplumsal, siyasal ilişkilerin, karar verme süreçlerinin ayırıcılığına varmayı gerektirmektedir. Çevre sorunlarını, yalnızca çevre kirlenmesinin önlenmesi, çevrenin korunması olarak anlamak yanıltıcı olacaktır.

6- Köklü çözümün, insanlığın içine düştüğü bunalımlardan kurtulmasının sağlıklı, güzel, yeterli bir çevreden bağımsız düşünülemediğinin ayırıcılığı olan bireylerin bu uğurda savaş vermelerinde olduğu söylenebilir. Bireyin bu konuda bilinçlenmesi, duyarlılık kazanması, bunun zorunlu kıldığı davranış, tutum ve etkinlikleri gösterebilmesine yönelik bir eğitim verilmesini gerektirmektedir.

7- Çevre sorunlarının ancak demokratikleşme süreci içinde çözülebileceği açık olduğuna göre, çevre için eğitim demokratikleşme açısından da katkılar sağlayabilecektir.

8- Çevre eğitimi yalnızca resmi öğretim kurumlarının görevi olarak ele almamak; bu konuda gönüllü kuruluşlar, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimlerin çevre duyarlılık ve bilincini geliştirici, kamuoyu oluşturucu, karar süreçlerine ağırlıklarını koyucu etkin ve dizgeli halk eğitimi etkinliklerinin de göz ardı edilmemesi hatta katkısının daha büyük olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.

9- Başta radyo, televizyon olmak üzere tüm kitle iletişim araçlarının, çevre sorunları konusunda bilgilendirme, haber verme, kamuoyu oluşturma açısından önemli işlevler yüklenmesi gerekmektedir (Geray, 1997, s. 325-329).

Çevrenin korunması, onu en çok etkileyen bireylerin eğitimi ile sağlanabilecektir. Bu eğitimden amacın, bireylere çevre sorunlarıyla baş edebilecek ve çözüme ulaştıracak davranışları kazandırmak olması beklenmektedir (Köse, 2010, s. 199). Bu konuda Balıkesir Belediyesi tarafından yapılan faaliyetler örnek olarak gösterilebilir. Balıkesir Belediyesi tarafından 2011 yılında hizmete açılan ve Türkiye'de ilk olma özelliği taşıyan ve içinde birbirinden farklı yaşam alanlarını barındıran Çevre Eğitim Parkı, kendi elektriğini üretirken aynı zamanda özellikle çocuklar için iyi bir laboratuvar niteliğini taşımaktadır. İçerisinde oyun alanları, rüzgar gülü, atık yağ ve pil depolama alanları, masal kahramanları heykelleri, spor aletleri ve bir çok yeniliği barındıran Çevre Eğitim Parkı'nın ziyaretçilerini eğlendirirken eğitebilecek bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir (Toprak, 2011). Çanakkale Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğü'nün ortaokul öğrencilerine yönelik eğitim faaliyetleri de benzer bir şekilde her yıl devam etmekte ve öğrenciler sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde katı atıklar, piller, ambalaj atıkları hakkında bilinçlendirilmektedirler (Çanakkale Belediyesi Resmi Web Sitesi, 2015). Yine Adana Büyükşehir Belediyesi'nin Çevre Koruma ve Kontrol Daire Başkanlığı tarafından, yıl boyunca lise öğrencilerine yönelik çevre bilincinin artırılması amacıyla yapılan eğitim çalışmalarında enerji kaynaklarının nasıl kullanılması gerektiği, atıkların, özellikle ambalaj atıklarının, atık pillerin, kızartmalık atık yağların ayrı toplanmasının önemi, bu atıkların çevreye verdiği zararlar anlatılmakta, çevrenin korunması için sadece yükümlülükleri olan resmi kurum ve kuruluşların değil, bireylerin de evde, okulda ve toplumsal hayatta üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerinin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca öğrencilere Adana Büyükşehir Belediyesi'nin çevre koruma adına yapmış olduğu faaliyetler ve verdiği hizmetler hakkında detaylı bilgiler verilmektedir (Adana Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi, 2015). Bursa Büyükşehir Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı da kızartmalık atık yağ, atık pil, geri dönüşüm gibi konularda her yıl okullarda çevre eğitimi faaliyetlerini sürdürmekte, gençleri bilinçlendirmeye devam etmektedirler. Yapılan çalışmalarla, öğrencilerin çevre hakkında farkındalık kazanmaları ve erken yaşta çevre

duyarlılığı ve bilinci edinerek, çevre problemlerinin çözümlerine katkı sağlamaları hedeflenmektedir (Bursa Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi, 2014). Sadece öğrencilerin ya da halkın değil, çalışan personelin hizmet içi eğitim programlarıyla çevre konusunda bilinçlenmesi de çevre adına büyük önem taşımaktadır. Bu konuda Muğla Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan bir uygulama örnek olarak gösterilebilir. Muğla Büyükşehir Belediyesi, Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı karbon ayakizi ve enerji verimliliği konusunda personeline bir günlük kurum içi eğitim programı düzenlemiş, eğitim programına katılan personele, iklim değişikliği, hava kirliliği, karbon ayak izi hesaplama temel prensipleri ve sera gazı azaltım yol haritası konularında bilgiler verilmiştir (Muğla Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi, 2015). Gerek personele gerekse halka yönelik olarak yerel yönetimlerce yapılan bu tür çevre eğitimi faaliyetlerinin artırılarak ülke genelinde yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu noktada başta çocuklar olmak üzere toplumun her kesiminde bilinç düzeyini artırıcı programlar, projeler, çalıştaylar, seminerler ve kampanyalar gerçekleştirilmelidir. Bu faaliyetlerin kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları gibi ilgili paydaşlar ile işbirliği içinde gerçekleştirilmesi, yapılan faaliyetlerin etkililiğini olumlu yönde etkileyebilecek; bilinçlendirme faaliyetlerinde bilişim teknolojisinin kullanılması ise özellikle internetin etkili bir araç olması nedeniyle verimi artırabilecektir. Bilinçlendirme faaliyetlerini gerçekleştirecek uzman personelin eğitilmesi de büyük önem taşımaktadır (Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 2014).

Çevre eğitiminin sadece çevre ile ilgili teorik bilgilerle sınırlı kalmayarak, bireylerin katılımını sağlaması ve onları bilinçlendirerek çevre sorunlarının arkasında yatan gerçek nedenleri göstermeyi hedeflemesi gerekmektedir. Ancak böyle bir eğitimle toplumun çevre bilinci artarak çevreye karşı bakış açısı değişebilecek, gelecek nesillere daha güvenli ve sağlıklı bir çevrede yaşama şansı doğabilecektir. Bu amaçla yapılacak çevre eğitimini yerel yönetimler destekleyerek yaygınlaştırabilir, toplumun her kesiminde uygulayabilirler. Çünkü yerel yönetimler, halkın sağlıklı ve daha güvenilir bir çevrede yaşamasını destekleyen, halk ile iç içe onları dinleyen ve isteklerine cevap veren en etkili ve yetkin kuruluşlardır.

## Sonuç

Çevre sorunlarının en belirgin özelliği, tehlikenin ortaya çıktığı yere özgü olmasıdır (Mutlu, 2001, s. 31). Bu bağlamda, çevre sorunlarının yerel boyutuyla direk ilişkili ve sorumlu kuruluşlar olarak yerel yönetimler, halkı bilinçlendirerek çevre sorunlarını ortaya çıkmadan kaynağında yok etmeye gayret göstermelidirler. Bunun için, hizmet ettikleri yerin sosyal ve çevresel özelliklerine uygun bir çevre politikası geliştirerek, bir an önce hayata geçirmeleri gerekmektedir. Örneğin; yerel yönetimler sivil toplum örgütleri ile işbirliği içerisinde vatandaşlara çevre eğitimi verebilir, toplumdaki çevre sorunları ve nedenleri, özellikle mevcut tüketim alışkanlıkları ve miktarları hakkında bilgilendirme çalışmaları yapabilirler. Tüm bu faaliyetler çevre adına vatandaşlar üzerinde olumlu izler bırakabilecektir. Çevreyle ilgili bilgilerin toplumla paylaşılması, toplumun bu konularda bilinçlendirilmesi ve yerel yönetimlerin, vatandaşların bireysel tüketim davranışlarını çevreyi koruma yönünde değiştirmelerine yardımcı olmak amacıyla yapacağı kampanyalar, dağıtacağı eğitici broşürler ve düzenleyeceği faaliyetler son derece etkili olabilecektir. Çevre bilincinin gerekliliğinin ötesinde, yerel yönetimler tarafından sunulan ve çevreyle dost tüketim davranışlarını destekleyen her türlü yerel hizmete ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, yerel yönetimler izleyecekleri çevreci politikalar, oluşturacakları düzenlemeler ve uygulayacakları yaptırımlarla çevredeki işletmelerin faaliyetlerini de düzenleyerek, arzulanan bireysel tüketim davranışlarına ulaşılmasında dolaylı yoldan etkili olabileceklerdir (Kocalar, 2014, s. 359).

Çevre sorunlarını halkı dinleyerek, isteklerini yerine getirerek, halkı yönetime ortak ederek önlemeyi hedefleyen, yerleşim yerlerinde çevre konusunda çeşitli sunum, seminer ve konferanslar gibi eğitici faaliyetler düzenleyen ve bu konuda yerel medya, tüm seviyedeki eğitim ve diğer resmi kurumların da desteğini alan yerel yönetimlerin, amacına ulaşabileceği ve çevre eğitimi ile halkın bilinçlenmesine olumlu katkılar sağlayacağı söylenebilir. Bilinçlendirme faaliyetlerinde aileler büyük önem taşımaktadır. Yerel yönetimlerin bu konuya hassasiyetle yaklaşmaları gerekmektedir. Ailelere ulaşılarak anne ve babaların çevre konusunda eğitilmesi çevre bilinci yüksek bir toplum yapısının



oluşumuna zemin hazırlayabilecektir. Çünkü ilk eğitimlerini ailelerinden alan çocukların üzerinde, çevre bilincine sahip aile bireylerinin olumlu etkileri hayat boyu sürebilecektir. Yetişkinlere ise çevre koruyucu yasalar tanıtılarak, çevre sorunlarına karşı nasıl önlem almaları ve bu konuda hukuki haklarını nasıl aramaları gerektiği ile ilgili bilgiler verilebilir. Ayrıca, çevre eğitimi kapsamında toplum bireylerine çevre dostu davranışların nasıl olması gerektiğine ilişkin hem teorik hem de uygulamalı eğitim verilebilir, çevre koruma ve geliştirmenin önemi anlatılabilir ve bunun kendi gelecekleri için hayati derecede önemli olduğuna ilişkin bir farkındalık kazandırılabilir. Ancak bu konuda yapılacak tüm faaliyetlerde, yerel yönetimlerin kaynak sıkıntısı çekmeyerek merkezi yönetimce desteklenmesi ve yetki alanları ile imkanlarının artırılması gerekmektedir. Çevre sorunları en çok o çevrede yaşayan insanları etkilediği ve yaşadıkları çevreyi en iyi orada yaşayan insanlar bildiği için çevre koruma ve geliştirme çabaları ile ilgili yapılan tüm faaliyetlere halkın katılımının desteklenmesi büyük önem taşımaktadır. Yerel yönetimlerin çevre eğitimi ile halkı bilinçlendirme çabaları çevre için yapılan en önemli çabalar arasında yer almaktadır. Çevre eğitimi ile toplum bireylerinin çevre bilinci ve çevreye karşı sorumluluk duygusu artabilecek, çevre bilincine sahip bireylerden oluşan bir toplum ise çevre sorunlarının nedeni değil de bu sorunların çözümünün bir parçası olabilecektir.

### Kaynakça

- Adana Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi. (2015). Büyükşehir'den Lise Öğrencilerine Çevre Bilinci Eğitimi. 03 Ekim 2015 tarihinde <http://www.adana-bld.gov.tr/-buyuksehirden-lise-ogrencilerine-cevre-bilinci-egitimi-sayfa.html> adresinden alınmıştır.
- Alım, M. (2006). Avrupa Birliği üyelik sürecinde Türkiye'de çevre ve ilköğretimde çevre eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 599-616.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T. ve Sezen, S. (1998). *Kamu yönetimi sözlüğü*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi. (2014). Büyükşehir'den Öğrencilere Çevre Eğitimi. 03 Ekim 2015 tarihinde <http://www.bursa.bel.tr/buyuksehir-den-ogrencilere-cevre-egitimi/haber/18290/> adresinden alınmıştır.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004). Resmi Gazete. Yayımlı Tarihi: 23.07.2004. Sayısı: 25531. Numarası: 5219.
- Çanakkale Belediyesi Resmi Web Sitesi. (2015). Çevre Eğitimleri Devam Ediyor. 03 Ekim 2015 tarihinde <http://www.canakkale.bel.tr/icerik/7327/cevre-egitimleri-devam-ediyor/> adresinden alınmıştır.
- Çevre Kanunu (1983). Resmi Gazete. Yayımlı Tarihi: 11.08. 1983. Sayısı: 18132. Numarası: 2872.
- ERMD-Environmental Resource Management Department. (2011). Environmental awareness, education and training strategy for city staff and councillors. 20 Temmuz 2014 tarihinde [https://www.capetown.gov.za/en/EnvironmentalResourceManagement/publicatis/Documents/Env\\_Awareness\\_Educ+Training\\_Strategy\\_for\\_CITY\\_STAFF+COUNCILLORS\\_2011-08.pdf](https://www.capetown.gov.za/en/EnvironmentalResourceManagement/publicatis/Documents/Env_Awareness_Educ+Training_Strategy_for_CITY_STAFF+COUNCILLORS_2011-08.pdf) adresinden erişildi.
- Demirkaya, H. (2006). Çevre eğitiminin Türkiye'deki coğrafya programları içerisindeki yeri ve çevre eğitimine yönelik yeni yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 207-222.
- Erten, S. (2004). Çevre eğitimi ve çevre bilinci nedir, çevre eğitimi nasıl olmalıdır?. *Çevre ve İnsan Dergisi*, Sayı 65/66, Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı Yayın Organı.
- Ertürk, S. (1972). Eğitimde program geliştirme. Ankara: Yelkentepe Yayın.
- Fidan, N. (1985). Okulda öğrenme ve öğretme. Ankara: Alkım Yayınları.
- Geray, C. (1997). Çevre için eğitim. R. Keleş (Yay. Haz.). *İnsan çevre toplum içinde* (ss. 322-340). Ankara: İmge Kitabevi.
- Geray, C. (1998). Yerel yönetimler ve çevre. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(3), 57-64.
- Gülay, H. ve Önder, A. (2011). *Sürdürülebilir gelişim için okulöncesi dönemde çevre eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2009). *Çevre politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kocalar, A. Ö. (2014). Çevre ve çevre eğitimi üzerindeki yerel yönetim etkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 348-362.
- Köse, Ö. (2010). Lise öğrencilerinin çevreye yönelik tutumlarına etki eden faktörler. *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 7(3), 198-211.
- MEGEP-Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi. (2006). Kişisel gelişim çevre koruma. 18 Temmuz 2014 tarihinde [http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/meslekigelisim/moduller/cevre\\_koruma.pdf](http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/meslekigelisim/moduller/cevre_koruma.pdf) adresinden erişildi.
- Muğla Büyükşehir Belediyesi Resmi Web Sitesi. (2015). Büyükşehir Personeline Karbon Ayakizi Projesi Eğitimi Düzenlendi. 05 Ekim 2015 tarihinde <http://www.mugla.bel.tr/haberler/3245-buyuksehir-personeline-karbon-ayakizi-projesi-egitimi-duzenlendi> adresinden alınmıştır.
- Mutlu, A. (2001). Yerel yönetimlerin çevre politikaları: Çorum örneği. *Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi*, 6(8): 31-47.
- Mutlu, A. (2002). *Çevre ekonomisi politikalar uygulamalar ve Türkiye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 15.
- Mutlu, Z. (2008). Çevre için internet / bilgi ve iletişim teknolojileri(BIT): e-çevre. 22 Temmuz 2014 tarihinde [http://inet-tr.org.tr/inetconf13/kitap/mutlu\\_inet08.pdf](http://inet-tr.org.tr/inetconf13/kitap/mutlu_inet08.pdf) adresinden erişildi.
- Öztek, Z. (2006). İlk ve ortaöğretimde çevre eğitimi. Ankara: II. Çevre Hekimliği Kongre Kitabı.
- Şengül, M. (2002). Çevre yönetimine halk katılımı yolu olarak belediye yönetimine halk katılımı. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(2), 25-40.
- Şimşekli, Y. (2004). Çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çevre eğitimi etkinliklerine ilköğretim okullarının duyarlılığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 83-92.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları ve mali araçlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 146-169.
- Toprak, İ. (2011). Çevre Eğitim Parkı Çocuklar İçin İyi Bir Laboratuar Oldu. 02 Ekim 2015 tarihinde <http://www.yenihabergazetesi.net/> adresinden erişildi.
- Tortop, N. (2002). Yerel yönetimlerin artan önemi ve çağdaş görevleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 11(1), 7-21.
- Türk, A. (1998). Çevre nedir?. M. Kıvanç ve E. Yücel (Yay. Haz.). *Çevre ve İnsan* (ss. 1-12 ). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 24 Temmuz 2014 tarihinde <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> adresinden erişildi.
- TÜBA-Türkiye Bilimler Akademisi. (2002). *Türkiye için sürdürülebilir kalkınma öncelikleri*. Ankara: TÜBİTAK.
- Türkiye Çevre Atlası. (2004). 20 Temmuz 2014 tarihinde [http://www.isgrehberi.com/isgrehberi/wpcontent/dosya/turkiye-cevreatlasi-2004\\_cevre-ve-orman-bakanligi.pdf](http://www.isgrehberi.com/isgrehberi/wpcontent/dosya/turkiye-cevreatlasi-2004_cevre-ve-orman-bakanligi.pdf) adresinden erişildi.
- Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Belgesi ve Eylem Planı. (2014). 02 Ekim 2015 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/12/20141230M1-12-1.pdf> adresinden alınmıştır.
- Üste, R. B. (2005). Yerel yönetimlerde demokratikleşme. *Türk İdare Dergisi*, Sayı 448, ss. 49-60.
- Yıldırım, S. (1993). *Yerel yönetim ve demokrasi*. (Yerel yönetimlerin geliştirilmesi programı el kitabı), İstanbul: IULA-EMME Yayınları.
- Young, G. L. (2011). *Environmental encyclopedia*. China: Gale Cengage.